

TAUTINIŲ MAŽUMŲ SAKRALINIS PAVELDAS

Dr. Marija Rupeikienė
KTU Architektūros ir statybos institutas

Įvadas. Lietuvos sakralinis paveldas yra daugiapakopis. Reikšmingą jo dalį sudaro įvairių tautinių bendrijų (vadinamųjų tautinių mažumų) – rusų, žydų, karaimų, totorių – sakraliniai pastatai. Religinės (tautinės) bendrijos ir jų maldos namai – svarbi valstybės dvasinio ir kultūrinio paveldo dalis, pagyvinanti aplinką, diegianti įvairovę ir toleranciją. Skirtingų religinių konfesijų sakralinis paveldas atspindėjo tautinių bendrijų dvasinės kultūros palikimą. Lietuvoje gausiausia buvo žydų bendruomenė, o mažiausios – karaimų ir totorių. Minėtų tautinių bendrijų sakraliniai pastatai – stačiatikių ir sentikių cerkvės, sinagogos, kenesos ir mečetės – yra skirtingi, tačiau turi ir tam tikrų bendrumų. Pagrindiniai skirtumai susiję su liturgija ir bendruomenių integracija, lėmusia nevienodą sakralinio pastato „statusą“ Lietuvos istorinėje-kultūrinėje terpėje. Bendrumus lėmė įvairių istorinių epochų ir laikotarpių stilių kaita ir lietuvių etninės architektūros elementai ar amžiams bėgant nusistovėjusios statybos tradicijos. Nepaisant bendrumų, minėtų tautinių bendrijų sakraliniai pastatai skyrėsi nuo tradicinių aplinkoje dominuojančių katalikų ar evangelikų bažnyčių. Sakralinio pastato priklausomybę kuriai nors tautinei grupei išduoda išoriniai religiniai simboliai – būdingi religinės konfesijos identifikacijos ženklai. Specifinė urbanistinė situacija, religinė simbolika, tam tikrų istorinių aplinkybių sankaupa ir įstatymų ypatumai formavo galutinį sakralinių pastatų įvaizdį Lietuvos miestuose ir miesteliuose.

Straipsnio tikslas ir uždaviniai – apžvelgti Panevėžyje nuo senų laikų gyvenusių tautinių mažumų – žydų, rusų, karaimų ir totorių – įsikūrimą mieste, aptarti jų tikėjimo išpažinimo ypatumus ir sakralinių pastatų statybos tradicijas bendrame istoriniame Lietuvos kontekste; ištirti esamų (ir buvusių) žydų maldos namų, stačiatikių ir sentikių cerkvių, kenesų architektūrą, atskleisti pastatų stilistikos apraiškas ir etninės architektūros bruožus, išskirti esminius tautinių mažumų sakralinių pastatų bendrus bruožus ir skirtumus.

Lietuvos valstybėje XIV–XVI a. gyveno įvairių tikybų žmonės, tačiau vidaus religinių karų buvo išvengta. LDK stačiatikiai už religinius įsitikinimus nepersekioti, buvo toleruojami ir gyvenę nekrikščionys – žydai, totoriai, karaimai. XVI a. I pusėje Europoje prasidėjus reformacijos sąjūdžiui, LDK keletą dešimtmečių beveik nevaržomai kūrėsi ir veikė įvairių pakraipų protestantų bendruomenės¹. XVI a. II pusėje LDK visuomenėje dar viešpatavo religinio pakantumo atmosfera, tačiau amžiaus pabaigoje, plintant kontrreformacijai, situacija pasikeitė – katalikybė tapo dominuojančia ideologija, kontroliuojančia kitų konfesijų veiklą². Nors religinių karų nebuvo, tačiau neišvengta religinės netolerancijos ženklų ir konfliktų, kilusių tarp skirtingų religinių bendruomenių³. XVII a. visuomenė darėsi uždarėnė, atsirado neapykanta kitatikiams ir kitataučiams, o 1678 m. uždrausta atsisakyti katalikybės. Kraštą alino XVII a. vid. ir XVIII a. pr. vykę karai, 1718 m. uždrausta statyti naujas protestantų bažnyčias, apribotos kitatikių teisės eiti valstybines pareigas (ir 1733 m.)⁴.

Į LDK žemes XVII–XVIII a. atvykdavo įvairių tautybių žmonės, bėgę nuo religinių persekiojimų iš Vakarų Europos ir Rusijos. Iš Vakarų Europos kėlėsi žydai, kurie iš didžiųjų LDK miestų pasklido po visą kraštą, o iš Rusijos – sentikiai, nepripažinę stačiatikių bažnyčios patriarcho Nikono reformos⁵. XVIII a. II pusėje Abiejų Tautų Respublika tapo Rusijos ir Prūsijos ekspansinės politikos objektu. 1795 m., po trečiojo Respublikos padalijimo, LDK žlugo, o jos žemės perėjo Rusijai, Prūsijai

¹ Kiaupa Z., Kiaupienė J., Kuncevičius A. *Lietuvos istorija iki 1795 m.*, V., 2000, p. 173–174.

² Ten pat, p. 275–276.

³ Ten pat, p. 292.

⁴ Ten pat, p. 310–311, 317, 319.

⁵ Ten pat, p. 285.

ir Austrijai⁶. Didžioji Lietuvos dalis (vėliau visa Lietuva) atiteko Rusijai, kurios valdžia daugelį bažnyčių uždarė arba pavertė cerkvėmis ir draudė statyti naujas⁷. 1796–1917 m. valstybinė Lietuvos religija buvo stačiatikybė.

Panevėžys istoriniuose šaltiniuose pirmą kartą paminėtas 1503 m. rugsėjo 7 d. Lietuvos didžiojo kunigaikščio Aleksandro rašte, siųstame Ramygalos klebonui, susijusiam su dovanota žeme bažnyčiai statyti⁸. Pirmiausia miestas kūrėsi dešiniajame Nevėžio krante (vad. Senasis Panevėžys), o vėliau kairiajame krante susiformavo naujojo Panevėžio gyvenvietė, per kurią nutiestas prekybos kelias vedė į Rygą. Jau XVI a. vid. Naujasis Panevėžys vadinamas miestu; jame buvo turgaus aikštė ir trys gatvės. 1661 m. ir Senajam Panevėžiui suteikta turgaus ir prekymečių privilegija; 1671 m. jis buvo išnuomotas žydui Samueliui Juzefovičiui. Teigiama, kad nuo XVII a. Panevėžyje daugėjo kitų tautybių gyventojų⁹. Pagal 1897 m. pirmojo Rusijos imperijos gyventojų surašymo duomenis žinoma, kad tuo metu Panevėžyje buvo 12 968 gyventojai: 6565 judėjų tikėjimo, 4173 katalikų, 1569 stačiatikių, 265 sentikių, 265 protestantų, 68 musulmonų, 63 karaimų¹⁰. Iš pateiktų duomenų matyti, kad XIX a. pab. Panevėžyje daugiau nei 50 proc. gyventojų sudarė žydai. Po Pirmojo pasaulinio karo gyventojų sudėtis kiek pakito: žydų sumažėjo (jie sudarė 35,6 proc.), o lietuviai jau sudarė daugiau nei pusę (53,3 proc.) visų miesto gyventojų (1923 m. duomenys). Tuo metu mieste mažiau gyveno ir rusų (3,3 proc.), taip pat kitų tautybių žmonių. Po Antrojo pasaulinio karo lietuviai sudarė 84,7 proc., o rusai – 11,5 proc. gyventojų; šiek tiek padidėjo ir baltarusių skaičius, o kitų tautybių žmonių gyveno mažiau (1959 m. duomenys). Ypač ryškus buvo žydų skaičiaus sumažėjimas, kurį pirmiausia lėmė tragiškas šios tautybės žmonių naikinimas karo metu ir emigracija (daugiausia jų pasitraukė į Pietų Afriką ir į Izraelį). Vėliau (ir iki šių dienų) lietuvių gyventojų skaičius augo, o rusų ir kitų tautybių žmonių vis mažėjo (2001 m. duomenimis, žydai sudarė tik 0,02 proc. gyventojų)¹¹.

⁶ Ten pat, p. 326, 348.

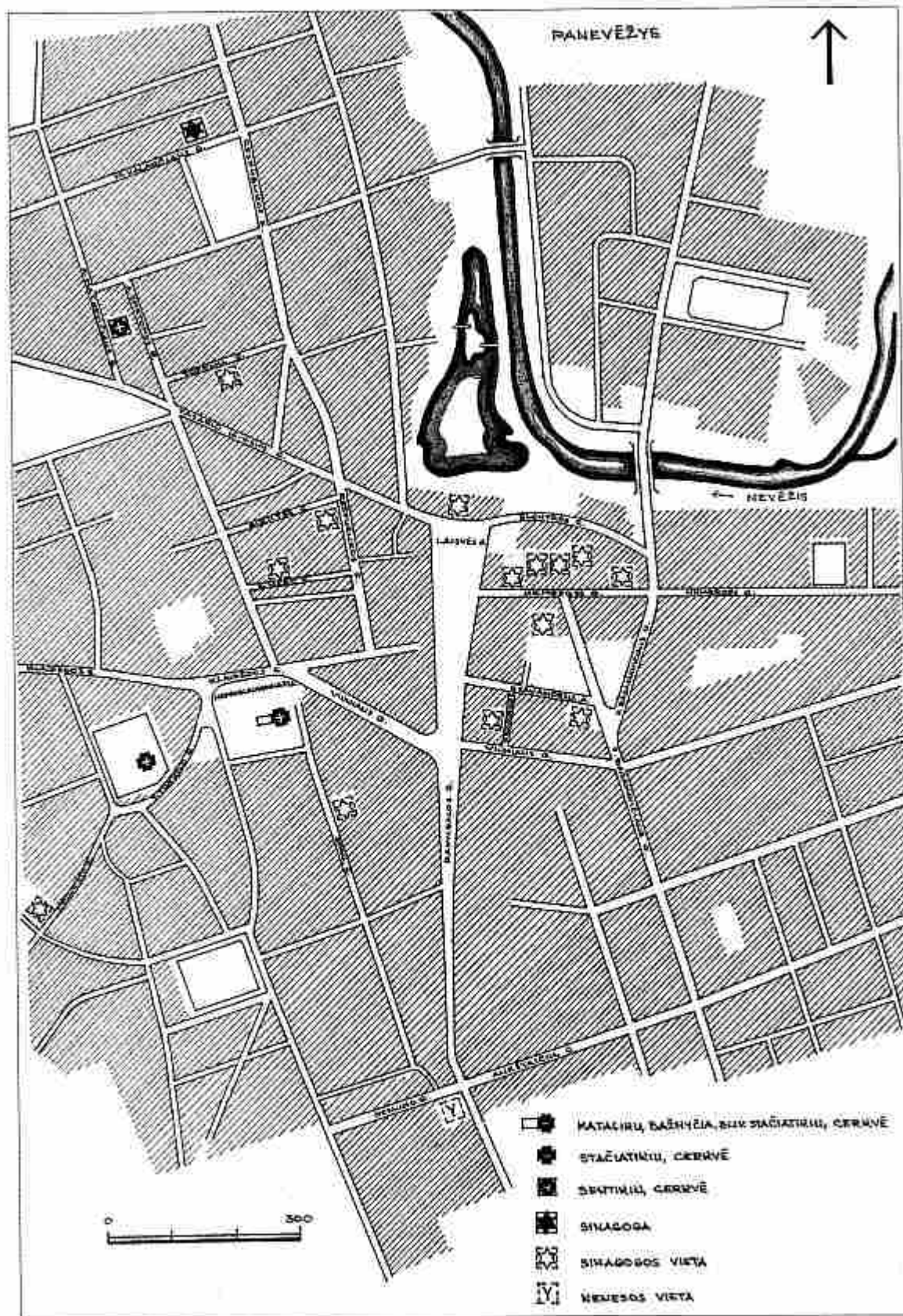
⁷ *Visuotinė lietuvių enciklopedija* (toliau – VLE), t. XII, V., 2007, p. 232.

⁸ Maksimaitienė O. *Iš Panevėžio istorijos*, V., 1992, p. 8.

⁹ VLE, t. XVII, V., 2010, p. 400.

¹⁰ Maksimaitienė O. *Iš Panevėžio istorijos*, V., 1992, p. 66.

¹¹ VLE, t. XVII, V., 2010, p. 402.

1 pav. Panevėžio plano schema su pažymėtais tautinių mažumų sakraliniais pastatais. 2014.
Sudarė A. Rupeika

Taigi, iki Pirmojo pasaulinio karo egzistavusį ir tarpukario laikotarpio Panevėžį galima vadinti daugia-
taučiu miestu. Jame įvairių tautybių gyventojai būrėsi
į religines bendruomenes ir rūpinosi sakralinių pastatų
statyba. Gausiausia buvo žydų bendruomenė, o ma-
žiausios – karaimų ir totorių. Rusų gyventojai religijos
požiūriu nebuvo vieningi, jie sudarė dvi bendruome-
nes – stačiatikių ir sentikių. Iki Antrojo pasaulinio karo
Panevėžyje stovėjo net keliolika žydų maldos namų,
buvo karaimų kenesa. Panevėžio totorių bendruomenė
nebuvo gausi. Nedidelis bendruomenės narių skaičius,
matyt, lėmė, kad Panevėžyje mečetė nebuvo pastatyta.

Akivaizdu, kad gyventojų skaičiaus pokyčiai darė
tiesioginę įtaką ir daugelio sakralinių pastatų išnykimui.
Iki šių dienų iš buvusių tautinių mažumų sakralinių
pastatų liko veikiančios tik stačiatikių ir sentikių cerk-
vės. Karaimų kenesa nugriauta, sunaikinta ir didžioji
dalis žydų maldos namų, o išlikusieji – perstatyti ir nete-
kę autentiškumo. Identifikavus daugelio išnykusių sak-
ralinių pastatų stovėjimo vietas, matyti, kad daugiausia
sinagogų buvo pastatyta kairiajame Nevėžio krante,
rytinėje Laisvės aikštės pusėje, kelios stovėjo vakari-
nėje aikštės pusėje ir į šiaurės rytus nuo jos; toliausiai
nuo centro buvo nutolę J. Jablonskio (Pušaloto) gatvėje
pastatyti žydų maldos namai. Stačiatikių cerkvės pasta-
tytos arčiau centro, o sentikių yra labiau nutolusi nuo
centrinės miesto dalies. Kenesa stovėjo atokiau nuo kitų
sakralinių pastatų, į pietus nuo centrinės aikštės (1 pav.).
Apie išnykusių sinagogų ir kenesos architektūrą galima
spręsti tik iš likusios ikonografinės medžiagos.

Žydų bendruomenė ir sakraliniai pastatai. Pir-
mosios žydų bendruomenės etnografinėje Lietuvoje
susiformavo XIV a., susikūrus Lietuvos Didžiajai Kuni-
gaikštystei. Kunigaikštis Vytautas 1388–1389 m. (tuoj
po krikščionybės įvedimo Lietuvoje) suteikė privilegij-
as Brastos, Gardino, Trakų žydams. 1529 m. pagrindi-
niai privilegijų teiginiai buvo užrašyti Pirmajame Lietu-
vos Statute¹². Privilegija tapo svarbiu dokumentu žydų
teisėms ginti, santykiams su LDK valdovu ir įvairiais
gyventojų sluoksniais reguliuoti; garantavo tikybos

¹² VLE, t. VIII, V., 2005,
p. 752.

¹³ *Istorija jevrejskogo naroda*, t. XI, s. 4.

¹⁴ *Jevrejskaja enciklopedija*, t. 14, s. 264.

¹⁵ *LVIA*, f. 1009, ap. 7, b. 58, l. 108.

¹⁶ *Pamlatnaja knižka Kovenskoj gubernii na 1905 god*, sostavitel K. Gukovskij, Kovno, 1904, s. 98.

laisvę ir religinių institucijų apsaugą. XVIII a. vid. žydų bendruomenių jau būta visoje Lietuvos teritorijoje¹³. Tuo metu galiojo draudimai, kad sinagogos negali būti panašios į krikščionių šventoves ir vyrauti aplinkoje, turėjo būti be kupolų ir stovėti kuo toliau nuo bažnyčių¹⁴. Carizmo laikotarpiu sinagogos taip pat turėjo stovėti atokiau nuo kitų tikybų sakralinių pastatų: jei stovėdavo toje pačioje gatvėje, ne arčiau nei 100 sieksnių (apie 213 m), o jei stovėdavo kitoje gatvėje, ne arčiau nei 50 sieksnių. Buvo reikalaujama, kad maldos namų skaičius atitiktų tam tikrą žydų gyvenamųjų namų skaičių: 30-čiai žydų namų leista statyti religinę mokyklą (maldos namus), o 80-čiai namų – sinagogą¹⁵.

Sinagogų architektūrą pirmiausia lemia judaizmo liturgija ir svarbiausi funkciniai reikalavimai, būdingi Rytų šventykloms. Svarbiausia patalpa sinagogoje – *vyrų maldų salė*, kurioje įrengiamos Šventojo Rašto saugojimo ir skaitymo vietos: *aron kodešas* (atgręžtas į Jeruzalę – į rytus) ir *bima* (pastatyta vidurinėje salės dalyje). *Moterų patalpų* vietos numatytos salės šonuose arba antrojo aukšto galerijose. Sinagogų architektūroje svarbų vaidmenį atlieka judaizmo simboliai – žydų maldos namų identifikacijos ženklai. Eksterjere dažniausiai naudojami du pagrindiniai simboliai: *Dekalogo lentelės* (dvi suglaustos Dešimties Dievo įsakymų plokštės) ir šešiakampė *Dovydo žvaigždė*. Interjere, be šių pagrindinių sinagogų identifikacijos ženklų, naudojama išsivysčiusi įvairių simbolių ir biblinių ženklų sistema.

XX a. pradžioje *Panevėžyje* minima viena sinagoga ir dvylika maldos namų¹⁶. Tarpukariu mieste žydų maldos namų jau minima septyniolika. Jų sąrašą 1936 m. sudarė Švietimo ministerijos Kultūros departamento direktorius A. Juška. Nurodyti maldos namų pavadinimai ir adresai (ne visų): 1) Panevėžio maldos namai *Bet – Midraš – Hagadol*, Sinagogos g. 9; 2) Panevėžio sinagoga *Chasidim – Anaš*, Dr. Mero g. 2; 3) Panevėžio maldos namai *Tora – Or* (L. 19v. chasidų), Amatų g.; 4) Panevėžio maldos namai Jankelio Lūno bute, Molainių g. 21; 5) Panevėžio sinagoga *Chevra – Gemora*, Laisvės a. 3; 6) Panevėžio maldos namai prie elgetyno,

Sodų g. 15; 7) Panevėžio sinagoga *Chevra – Tora*, Vysk. Valančiaus g. 2; 8) Panevėžio maldos namai *Chevra – Mišnajos* (be adreso); 9) Panevėžio maldos namai *Chajei – Odom*, Jablonskio g. 1; 10) Panevėžio maldos namai Rivkindo Zundelio bute, Molainių g. 20; 11) Panevėžio maldos namai *Bali – Agolus* („Vežikas“) be adreso; 12) Panevėžio *Sinagoga*, Sinagogos g. 11; 13) Panevėžio maldos namai *Šamosim* (be adreso); 14) Panevėžio maldos namai *Chevra – Thilim*, Valato g.; 15) Panevėžio maldos namai Ramo Šmuelio bute, Respublikos g. 17); 16) Panevėžio (Senamiesčio) maldos namai Margoliso bute, Senamiesčio g. 20; 17) Panevėžio maldos namai prie rabinų seminarijos *Ješiva*, Ramygalos g. 40¹⁷. Kituose šios bylos lapuose kai kurie pastatų pavadinimai kiek skiriasi. Iš pateikto sąrašo matyti, kad žydų maldos namai stovėjo įvairiose Panevėžio gatvėse (yra ir atokiau nuo centro stovėjusių), tačiau didžiausia jų koncentracija buvo centrinėje miesto dalyje. Nėra duomenų, kada maldos namai pastatyti ir iš kokių medžiagų (mediniai ar mūriniai). Vėliau, 1942–1943 m. nacionalizavus žydų bendruomenei priklausiusius pastatus, iš sudaryto sąrašo galima sužinoti, kad maldos namai *Chai Odon* ir stovintys Skaityklos g. 11 buvo suręsti iš sienojų, Ukmergės g. 17 – iš lentų, o stovintys Amatų g. (Nr. 8), Valančiaus g. 2, Gudonio g. (Kisino) 4D, *Gemora*, Sinagogos g. 9, ir Skaityklos g. 12 – mūriniai¹⁸.

Visų Panevėžyje stovėjusių žydų maldos namų stovėjimo vietų nustatyti nepavyko. Dauguma šių pastatų yra nugriauti (Amatų g. 8, Sinagogų g. 9, Sinagogų g. 11 ir 12, Molainių g. 20, Topolių g., Jablonskio g. 1) kiti – perstatyti.

Ikonografinės medžiagos – senų nuotraukų ar projektų – išliko nedaug; prieš nugriovimą Panevėžyje stovėjusieji žydų maldos namai apmatuoti taip pat nebuvo. Yra žinomas originalus Gerardo Bagdonavičiaus piešinys, atliktas 1928 m., kuriame užfiksuota medinė ir šalia jos stovėjusi mūrinė sinagogos¹⁹. Dvi nuotraukos, kuriose užfiksuotos šios šalia stovėjusios medinė ir mūrinė sinagogos, saugomos Izraelyje (Gross šeimos kolekcijoje ir Yad Vashem archyve)²⁰. Lietuvoje pavyko

¹⁷ LCVA, f. 404, ap. 1, b. 787, l. 16–16v.

¹⁸ Panevėžio valstybinis archyvas, f. 14, ap. 1, b. 1.

¹⁹ A. ir P. Galaunių namų archyvas, APGN, nr. 784.

²⁰ *Synagogues in Lithuania. N–Ž. A Catalogue*, V., 2012, s. 19, 22.

rasti dvi senosios medinės sinagogos fasadų fragmentų nuotraukas ir kelias aron kodešo bei bimos nuotraukas. Kauno ir Vilniaus archyvuose yra saugomi keturių mūrinių Panevėžio sinagogų projektai. Iš minėtų nuotraukų ir projektų galima nustatyti, kaip atrodė viena medinė ir keturios mūrinės Panevėžio sinagogos.

Medinė Senoji sinagoga stovėjo vadinamajame Sinagogų kieme prie Sinagogos gatvės, kuri buvo nutiesta tarp dabartinių Ukmergės ir Elektros gatvių. Šalia jos XIX a. – XX a. I pusėje kieme stovėjo dar trys mediniai ir mūriniai maldos namai. Tai buvo seniausia Panevėžio sinagoga, vasarinė (nešildoma), statyta klasicizmo epochoje, 1794 metais²¹. Teigiama, kad jos statybą fundavo šeši žymūs ir įtakingi asmenys, tačiau jų pavardės nenurodytos²². Sinagoga kompaktiško tūrio, su išoriniais laiptais, dengta aukštu dviejų pakopų čiukuriniu gontų stogu. Ji su žemu akmens mūro cokoliu, sienos suręstos iš sienojų, sujungtų į sąsparas, skaidomos vertikaliomis sąvaržomis ir neapkaltos lentomis. Planas stačiakampis, sudalytas į dvi patalpas: vyrų salę ir prieangį. G. Bagdonavičiaus piešinyje užfiksuoti pietų ir rytų fasadai (2 pav.). Matyti, kad rytų fasade yra durys, o dešiniajame fasado šone langai išdėstyti dviem lygiais. Iš to galima spręsti, kad pastato antrajame aukšte buvo įrengtos gale-

²¹ Statybos metai nurodyti prof. P. Galaunės studentų Minos Švabskaitės ir Iciko Zingerio parašytame kurso darbe „Panevėžio žydų sinagoga“. Darbas saugomas A. ir P. Galaunių namų archyve Kaune.

²² Ten pat, p. 2.

2 pav. Senoji sinagoga. Panevėžys. 1928. G. Bagdonavičius. Piešinys. APGN NR. 784

rijos moterims (į jas patekdavo išoriniais laiptais iš kiemo pusės). Vyrų salės langai aukštai įstatyti, poriniai, su išlenkta viršutine dalimi. Studentų darbe rašoma, kad viduje salės grindys buvo apie 1 m įgilintos (nuo prieangio į salę leidosi trys laiptai), medinės, lubos – skliautinės, apkaltos išilgai lentutėmis; sienos nedažytos, tik baltintos, apjuostos karnizu, dekoruotu mediniais paukščiais. Moterų galeriją rėmė keturi stulpai²³. Nuotraukose yra užfiksuota bima²⁴ ir aron kodešas²⁵. *Bima* aštuonkampio plano, su kvadratinio skerspjuvio stulpeliais kampuose, aptverta žema ažūrine medine tvorele; viršuje stulpelius jungė drožinėti arkiniai frizai, apgaubti ažūriniu baldakimu. Nuo grindų ji pakelta ant platformos, į kurią iš dviejų pusių buvo įrengti trys laipteliai (labai panaši buvo ir Pakruojo sinagogos bima). *Aron kodešas* aukštas (siekė lubas), kelių tarpasnių, su drožinėtomis kolonėlėmis; šonai dekoruoti ažūriniais drožiniais. Vidurinėje dalyje matyti užuolaida pridengta niša (joje laikoma Tora – penkiaknygė), kuri buvo uždaryta dvivėrimis durėlėmis, o virš jos įkomponuotos Dekalogo plokštės. Teigiama, kad virš dekalogo lentelėje įrašyta data – 1794²⁶. Aron kodešas buvo puošnių barokinių formų.

Panevėžio medinės sinagogos formose susipynė klasicizmo ir baroko stiliams būdingi bruožai su lietuvių etninės architektūros elementais. Praėjusio baroko stiliaus įtaką rodo aukštas stogas ir lenktos langų sąramos; klasicizmui būdingi stačiakampiai langų apvadai ir dviem lygiais išdėstyti langai. Etninės architektūros elementai atsispindi pastato tūrio struktūroje, fasadų apdailoje, santūrioje apdailos detalėse.

Šalia Senosios sinagogos XIX a. vid. pastatyta *mūrinė sinagoga*. Jos fasadų fragmentai užfiksuoti minėtame G. Bagdonavičiaus piešinyje ir dvejose nuotraukose, esančiose Izraelio muziejuje ir Gross šeimos kolekcijoje. Išliko ir šios sinagogos projektas, kurį sudarė architektas Simonas Gorskis 1851 m.²⁷ (3 pav.). Suprojektuoti mūriniai vientiso kompaktiško tūrio *maldos namai*, dengti keturšlaičiu stogu. Jie buvo vadinami *Beit Midraš Hagadol* ir pastatyti į vakarus nuo Senosios sinagogos; abu pastatus jungė medinė tvora su vartais. Maldos

²³ Ten pat, p. 11, 12, 13.

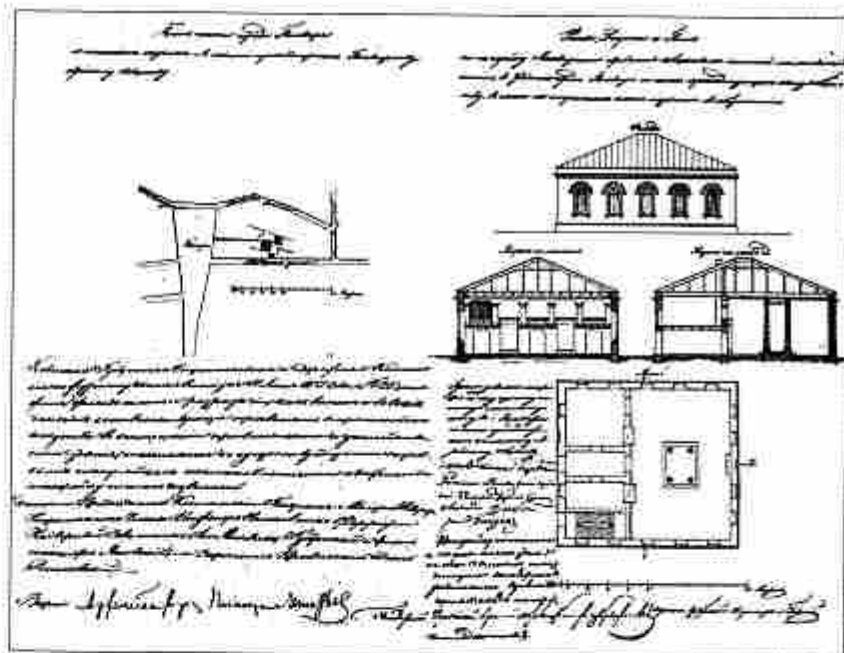
²⁴ A. ir P. Galaunių *namų archyvas*, APGN, nr. 1706.

²⁵ Ten pat, nr. 1709. Nuotraukos kokybė nėra gera.

²⁶ Statybos metai nurodyti prof. P. Galaunės studentų kurso darbe, p. 16.

²⁷ KAA, f. I-473, ap. 1, b. 1162, l. 3–4.

3 pav. Žydų maldos namų projektas. Panevėžys. 1851. Autorius S. Gorskis. KAA, f. I-473, ap. 1, b. 1162, l. 3-4

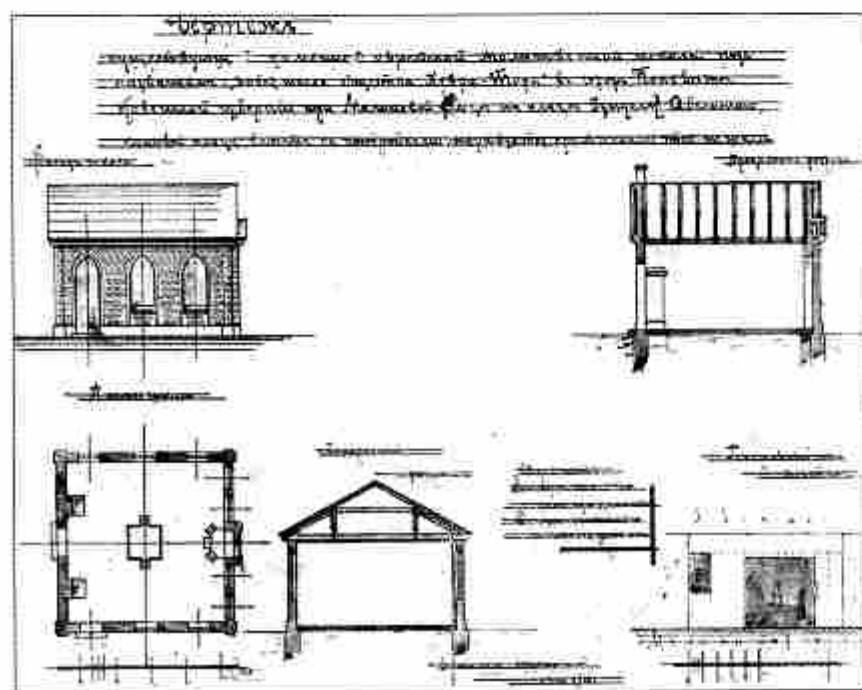
namai buvo žieminiai, stačiakampio, artimo kvadratumui plano, su dviaukšte vakarų dalimi, kurioje buvo moterų patalpos. Salės langai užbaigti pusapskritėmis sąramomis ir apjuosti rustuotais apvadais. Vyrų salės centre keturiomis kolonėlėmis pažymėta stačiakampė bimos vieta. Prie rytų sienos, plačiausiame tarplangyje, stovėjo aron kodešas. Sinagoga – romantizmo laikotarpio statinys, su būdingais šiam laikotarpiui langų apvadais.

Vėliau, istorizmo laikotarpiu, suprojektuoti *maldos namai* išliko iki šių dienų. Tai *Valančiaus g. 4* stovintis pastatas. Jis pastatytas 1910 m. ir iki 1940 m. priklausė žydų bendruomenei. Dabar pastate įrengtos gamybinės dirbtuvės. Išliko 1910 m. Justino Ušakovo sudaryti sinagogos brėžiniai²⁸ (4 pav.). Ji vadinama Naująja Toros brolijos mokykla, buvo žieminė, be moterų patalpos, su dviem įėjimais vakarų ir pietų fasaduose; viduje – kvadrato formos salė su bima centre ir aron kodešu rytų sienos nišoje. Sinagoga buvo nedidelio kompaktiško tūrio, netinkuota, su kampiniais pilias-trais ir aron kodešo iškyša rytų fasade; aukštas angas užbaigė smailėjančios arkos. Visi fasadai pasižymėjo simetriškai išdėstytomis angomis. Tai istorizmo laikotarpio vadinamojo plytų stiliaus pastatas.

Dabar pastatas dengtas dvišlaičiu skardos stogu. Sienos sumūrytos iš raudonų plytų, netinkuotos, cokolis

²⁸ KAA, f. I-473, ap. 1, b. 4868, l. 6-7.

akmens mūro; planas kvadrato formos, sudalytas pertvaromis. Šiuo metu pastato langai stačiakampiai, apjuosti apvadais su smailėjančiomis arkomis (arkinė langų dalis yra užmūryta). Fasadų kampus riboja mentės, viršų juosia kelių plytų eilių frizas su dantukais. Pagrindiniame (gatvės) fasade vietoje buvusių durų, apjuostų segmentiniu apvadu, įstatytas langas; palangės plokštumos pagyvintos reljefinėmis įdubomis. Daugiau dekoro elementų yra rytų fasade: čia kampinės mentės pagyvintos profiliuotomis įdubomis, o esančioje iškyškoje aron kodešo vietą paryškina siauri plytų apvadai. Fasadą juosia trijų plytų eilių karnizas su dvieliais dantukais ir vainikuoja trikampis frontonas, kurio vidurinėje dalyje yra plati anga su segmentine sąrama. Fasado simetriją suardė platus įvažiavimo vartai, iškirsti vietoje dviejų arkinių langų. Nepakitęs liko tik šoninis šiaurės fasadas – jame yra trys langai, apjuosti smailėjančių arkų apvadais (užmūryta tik arkinė langų dalis). Labiausiai pakeistas galinis vakarų fasadas. Jis su rustuotomis mentėmis kampuose ir su dviem stačiakampiais langais, iškirstais dešiniajame šone. Fasadą užbaigia trikampis skydas, kurio viena pusė (dešinioji) apkalta lentomis, o kita pusė sumūryta iš baltų silikatinių plytų. Viduje interjeras sunaikintas. Pastato tūris nepakitęs; daugiausia autentiškumo ir simetrinė kompozicija išliko šoniniame šiaurės fasade.

4 pav. Žydų maldos namų projektas. Panevėžys. 1910. Autorius J. Ušakovas. KAA, f. I-473, ap. 1, b. 4868, l. 6-7

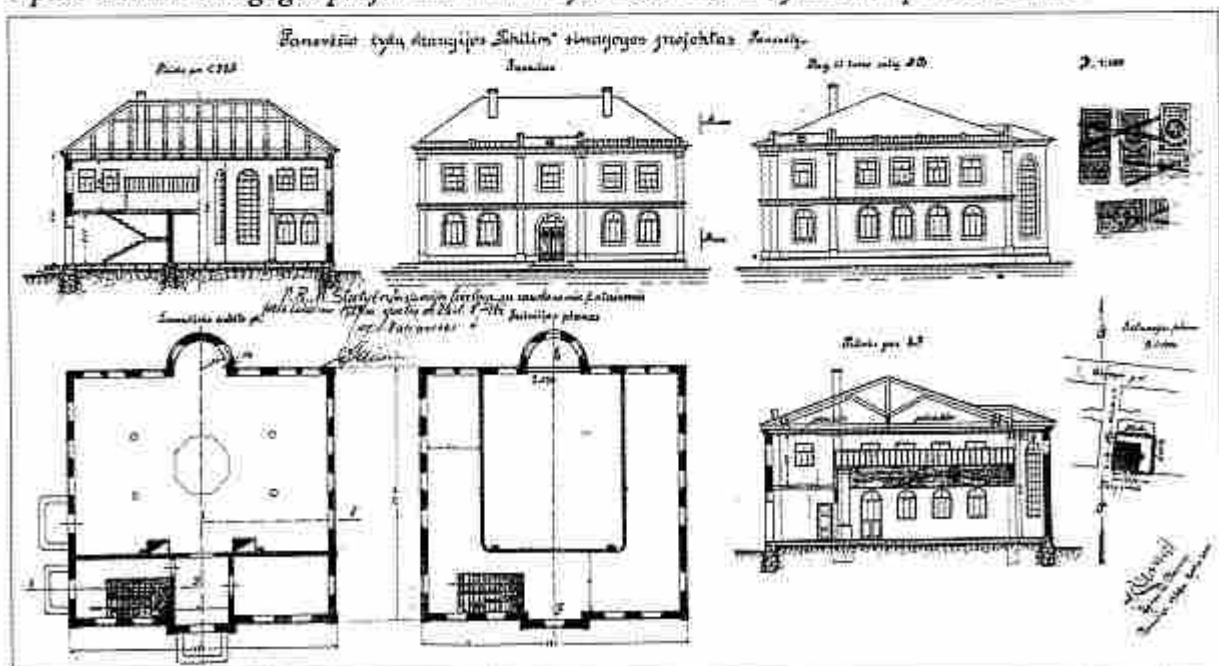
Kitos dvi sinagogos, kurių projektai išliko iki šių dienų, buvo suprojektuotos ir pastatytos tarpukariu. Viena sinagoga *Tora – Or* stovėjo Amatų ir Kudirkos gatvių kampe ir priklausė chasidams; jos projektą 1927 m. parengė inžinierius M. Stanevičius²⁹. Sinagoga buvo žieminė, vientiso tūrio, kvadratinio plano, su vidiniais laiptais ir moterų galerija antrajame aukšte. Vyrų salė buvo išėsto stačiakampio plano, su apskrita bima vidurinėje dalyje; prie rytų sienos vidurinio tarplangio glaudėsi aron kodešas. Vakarų fasade esančios durys vedė į prieangį, pietų fasado durys – tiesiai į vyrų salę, o antrosios, skirtos moterims, – į laiptinę ir į antrąjį aukštą. Maldos namų langai buvo užbaigti pusapskritėmis sąramomis, rytų fasado kampuose kilo žemi kvadratinio skerspjūvio bokšteliai su juose įkomponuotais judaizmo simboliais – šešiakampėmis Dovydo žvaigždėmis, simbolizuojančiomis pastato paskirtį.

²⁹ LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 1268, l. 5.

Antroji, tarpukario laikotarpio (1929 m.), draugijos *Tehilim* sinagoga stovėjo šalia turgavietės Valato gatvėje, pagrindiniu fasadu atgręžta į vakarus³⁰. Ji buvo žieminė, stačiakampio, artimo kvadratui plano, su pusapskrite apside rytų pusėje (5 pav.). Vyrų salė išėsto plano, su aštuonkampe bima vidurinėje dalyje. Moterų galerijos juosė salę iš trijų pusių ir rėmėsi į keturis stulpelius,

³⁰ LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 39, l. 8.

5 pav. Tehilim sinagogos projektas. Panevėžys. 1929. LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 39, l. 8

todėl visi fasadai buvo dviaukščiai, išskyrus rytų fasado vienauskę vidurinę dalį su pusapskrite apside – jų langai labai aukšti, užbaigti pusapskritėmis sąramomis. Fasadų kampus rėmino piliastrai, sienas skaidė horizontali tarpaukštinė trauka, į kurią rėmėsi pusapskritės pirmojo aukšto langų sąramos; antrojo aukšto langai su projektuoti stačiakampiai. Pagrindinio, simetriško vakarų fasado vidurinę dalį pabrėžė rizalitas, kuriame buvo įkomponuotas portalas su dvivėrėmis durimis ir langu antrajame aukšte; fasado šoninių dalių langai sugrupuoti po du. Pastato viršų juosė žemas parapetas, metriškai dalomas poriniais stulpeliais, su užapvalintomis viršūnėmis – užuomina į dvi suglaustas Dekalogo plokštes. Virš pagrindinio fasado rizalito ir šoninių fasadų kampinių rizalitų parodyti parapetai – aklinos sienelės su vidurinėje dalyje įkomponuotomis šešiakampėmis Dovydo žvaigždėmis. Išliko šio pastato pagrindinio fasado ir salės nuotraukos, saugomos Izraelio Yad Vashem muziejuje³¹. Matyti, kad pastatyta sinagoga skiriasi nuo suprojektuotos: abiejų aukštų langai yra segmentinių arkų, su viršutinės dalies apvadais, o rizalito durys ir langai užbaigti pusapskritėmis sąramomis; vietoje vieno rizalito lango įrengti poriniai antrojo aukšto langai. Horizontali tarpaukštinė trauka pakelta aukščiau ir į ją remiasi ne pirmojo, o antrojo aukšto langai. Viršų juosia laiptuotas karnizas ir kelių plytų eilių frizas su dantukais. Sinagoga statyta iš plytų, netinkuota; jos formos artimos istorizmo laikotarpio plytų stiliaus pastatams. 1937–1938 m. darytoje interjero nuotraukoje matyti, kad moterų galerijas remia apskritos kolonėlės su stilizuotais kapiteliais, dekoruotais šešiakampėmis Dovydo žvaigždėmis.

Yad Vashem muziejuje saugoma dar vienos Panevėžio sinagogos 1937–1938 m. nuotrauka³². Tai *medinė sinagoga* su žemu akmens mūro cokoliu, dengta dvišlaičiu stogu. Sienos apkaltos vertikaliai lentomis (trikampis frontonas – horizontaliai) ir skaidomos vertikaliomis sąvaržomis; langai aukšti, stačiakampiai, smulkiai sudalyti. Sinagogos architektūra nesudėtinga, artima gyvenamajam namui.

Buvusi *ješiva* Savanorių a. 11. Pagrindinis pastatas statytas istorizmo laikotarpiu, 1880 m. Dabar pastatas

³¹ Nuotraukas galima pamatyti knygoje: *Synagogues in Lithuania*. N–Ž. A Catalogue, V., 2012, s. 24.

³² Ten pat, s. 25.

sudėtinio tūrio, sudarytas iš trijų nevienalaikių korpusų. 1937 m. sumūrytas ūkinis pastatas. Iki Antrojo pasaulinio karo priklausė žydų bendruomenei. 1919–1940 m. jame buvo aukštesnioji rabinų seminarija – ješiva. Prie jos buvo įkurti ir *ješivos maldos namai*. 1942 m. pastate įrengta pieninė, pristatyta katilinė, pertvarkytas vidus.

Pastatas stovi centrinėje miesto dalyje, šalia autobusų stoties, galiniu šiaurės fasadu atgręžtas į aikštę. Išliko nepakitęs pagrindinio korpuso tūris, dengtas aukštu dviejų pakopų stogu, ir jo fasadų skaidymas horizontaliomis ir vertikaliosiomis traukėmis. Tačiau fasadus skaidančios mentės buvo rustuotos, o langai ir nišos – segmentinių sąramų su apvadais paryškinta viršutine dalimi. Frontono viršuje, tarp traukų, buvo įkomponuota Dovydo žvaigždė. Šiuo metu pagrindinio korpuso fasadų plokštumos ir mentės tinkuotos, užmūryta nemažai langų ir pakeista jų forma, neliko angų viršutinės dalies apvadų, todėl pastatas prarado autentiškumą. Kurioje ješivos dalyje buvo sinagoga, nustatyti nepavyko; gali būti, kad ją įrengė atskirame korpuse. Panevėžio ješiva buvo ir yra žinomas tarp pasaulio žydų bendruomenių.

Esama užuominų, kad pastatas *Ukmergės g. 3* – *buvusi sinagoga*. Sprendžiant iš formų, jis greičiausiai statytas istorizmo laikotarpiu, XIX a. pab. – XX a. pr. Gatvės fasado vidurinę dalį akcentuoja dvitarpsnis stilizuotų neobarokinių formų frontonas su viršutine apskrita nišele. Vidurinėje frontono dalyje įkomponuotos dvi suglaustos nišėlės, užbaigtos pusapskritėmis viršūnėmis, – tai gali būti Dekalogo užuomina, išduodanti statinio priklausomybę žydų bendruomenei. Fasado antrąjį aukštą juosia lygus frizas, kurio vidurinė dalis atskirta konsolėmis ir akcentuota 8 stulpeliais. Galima prielaida, kad tarp stulpelių esančios nišėlės naudotos chanukos šventės metu žvakėms padėti. Autentiška liko pastato antrojo aukšto architektūra su jį juosiančiu frizu ir originalus frontonas, tačiau pagrindinio fasado kompozicija nėra būdinga sinagogų architektūrai. Trūksta duomenų, patvirtinančių, kad jame tikrai buvo sinagoga.

Ligi šiol nebuvo atlikta išsamių istorinių tyrimų, kuriais remiantis būtų galima tiksliai nustatyti kitų Pa-

nevėžyje stovėjusių žydų maldos namų vietas. Todėl ši tema dar nėra iki galo išsemta. Tikėtina, kad mieste dar galima rasti pastatų (ar autentiškų jų fragmentų), kuriuose veikė žydų maldos namai.

Rusų stačiatikių ir sentikių bendruomenės ir maldos namai. Lietuvoje *cerkves* statė stačiatikiai ir sentikiai. Lietuvos stačiatikių ir sentikių cerkvių statybos tradicijos ir architektūra skiriasi. Šiuos skirtumus formavo liturgijos ypatumai ir tam tikros objektyvios sąlygos, lėmusios abiejų bendruomenių integraciją į Lietuvos kultūrinę terpę.

Stačiatikių cerkvės. Pirmoji stačiatikių bažnyčia atsirado VI a. Bizantijoje; labiausiai paplito Balkanuose ir Rytų Europoje³³. Į Lietuvą stačiatikiybė pradėjo plisti po Kijevo Rusios krikšto³⁴. Dabartinėje Lietuvos teritorijoje stačiatikių būta jau XIV–XVI a.³⁵ Nors LDK stačiatikiai persekioti nebuvo, tačiau, Lietuvai (1387 m.) pasikrikštijus ir paskelbus katalikybę valstybine religija, jų teisės buvo varžomos. 1480 m. LDK Kazimieras Jogailaitis uždraudė statyti ir remontuoti cerkves. Draudimas 1563 m. panaikintas ir visoms religijoms suteiktos lygios teisės. Po Liublino unijos (1569 m.) vėl siekta stačiatikius atversti į katalikybę, todėl XVI a. II pusėje šių bendruomenių padėtis buvo sunki. XVI a. – XVIII a. aktyviai veikė stačiatikių brolijos, kurios užsiėmė švietėjiška veikla ir cerkvių statyba. Padėtis radikaliai pakito po trečiojo Respublikos padalijimo, kai Lietuva atiteko Rusijos imperijai ir stačiatikiybė tapo valstybine religija³⁶. XIX a. daugelyje Lietuvos miestų ir miestelių intensyviai statomos stačiatikių cerkvės. Įsteigtas specialus cerkvių statybos komitetas, kuriam vadovavo M. Muravjovas. Buvo reikalaujama, kad Lietuvos cerkvės nesiskirtų nuo Rusijoje statytų, kur tuo metu ieškota tautinio stiliaus ir pradėta naudoti XV–XVII a. architektūros formas; 1841 m. patvirtinti statybos nuostatai rekomendavo architektūroje naudoti vadinamąjį rusų bizantinį stilių³⁷. Amžiaus pabaigoje pradėjo plisti vadinamas rusų stilius, kuriame naudotos medinių etninių trobesių formos, pagyvintos gausiu reljefiniu dekoru. Prieš Pirmąjį pasaulinį karą Lietuvos Respublikoje gyvavo 48 stačiatikių parapijos, buvo 110 cerkvių³⁸.

³³ VLE, t. XXII, V., 2012, p. 412.

³⁴ VLE, t. XII, V., 2007, p. 240.

³⁵ Klaupa Z., Kiaupienė J., Kuncevičius A. *Lietuvos istorija iki 1795 m.*, V., 2000, p. 173.

³⁶ VLE, t. XII, V., 2007, p. 242–243.

³⁷ *Lietuvos architektūros istorija. Nuo XIX a. II dešimtmečio iki 1918 m.*, t. III, V., 2000, p. 319.

³⁸ Laukaitytė R. *Stačiatikių bažnyčia Lietuvoje XX amžiuje*, V., 2003, p. 12.

Pirmoji stačiatikių bendruomenė Panevėžyje įsikūrė 1841 m., palaiminus Lietuvos ir Vilniaus metropolitui Josifui Semaškai. Pamaldos vykdavo nuomojamame pastate – privačiame name ant Nevėžio upės kranto (pastatas neišliko)³⁹. Tuo metu Panevėžyje buvo dislokuoti didžiuliai kariniai daliniai, todėl karinė vadovybė inicijavo cerkvės statybą. Buvo nutarta cerkvei pritaikyti mūrinę pijorų bažnyčią (1847 m. pradėtas jos perstatymas). 1849 m. gegužės 8 d. cerkvė pašventinta Kazanės Dievo Motinos vardu⁴⁰. Bažnyčiai pristatytas bokštas, virš kurio iškeltas svogūninis šalmo formos kupoliukas. Pastato eksterjere atsirado ir daugiau Rusijos cerkvėms būdingų architektūros elementų: pagrindinio fasado viršų vainikuojančios „zakomaros“⁴¹ ir palapininį bokšto stogą pagyvinantys „kokošnikai“⁴². Padidėjus stačiatikių bendruomenei, cerkvė tapo per ankšta, todėl kilo mintis ją padidinti arba statyti naują. Vėliau buvo nuspręsta parapijos kapinėse pastatyti koplyčią, skirtą šarvoti. Tačiau, surinkus didelę pinigų sumą (2400 rb), vietoje koplyčios kapinėse pastatyta nedidelė medinė stačiatikių cerkvė; ji 1892 m. spalio 23 d. pašventinta Kristaus Prisikėlimo vardu. Teigiama, kad toje vietoje, kur pastatyta cerkvė, anksčiau stovėjo katalikų bažnyčia, kurioje iki 1863 m. meldavosi Panevėžio gimnazijos mokiniai; 1864 m. uždarius gimnaziją, bažnyčia taip pat uždaryta ir nyko⁴³. 1918 m. perstatyta mūrinė cerkvė (buvusi pijorų bažnyčia, o dabar tai – Švč. Trejybės bažnyčia) gražinta katalikams, Panevėžyje liko tik medinė stačiatikių cerkvė⁴⁴. Be minėtų stačiatikių cerkvių, XIX a. pab. Panevėžyje dar buvo dvi vadinamosios namų cerkvės: 1888 m. lapkričio 23 d. pašventinta cerkvė mokytojų seminarijoje, 1894 m. lapkričio 8 d. pašventinta kalėjimo cerkvė⁴⁵. Abi šios cerkvės 1915 m. sunaikintos⁴⁶.

Stačiatikių cerkvių įkomponavimui į aplinką būdinga tai, kad pastatai yra gerai apžvelgiami iš visų pusių ir tampa urbanistiniais akcentais. Kapinių cerkvės dažniausiai statomos aukščiausioje arba vidurinėje kapinių teritorijos vietoje ir taip pat yra aiškiai matomos. Stačiatikių cerkvės statomos dvejopos: su bokštais ir bebokštės.

Medinė *Kristaus Prisikėlimo cerkvė* statyta 1892 m. ant nugriautos katalikų kapinių koplyčios pamatų⁴⁷. Ji

³⁹ Šlevis G. *Pravoslavnyje chramy Litvy. Svjato-Duchov monastyr*, Vilnius, 2006, s. 435.

⁴⁰ *Pamiatnaja knižka...*, s. 92.

⁴¹ Zakomaru – viduramžių rusų architektūros, pusapskritės ar kylinės arkos formos, sienos viršutinės dalies užbaigimas.

⁴² Kokošnikas – dekoratyvinis kylinės arkos formos cerkvių architektūros elementas. Jo forma, matyt, perimta iš ištėkėjusių rusių galvos apdangalo, vad. „kokošniku“.

⁴³ *Pamiatnaja knižka...*, s. 92–93.

⁴⁴ Šlevis G. *Pravoslavnyje...*, s. 436.

⁴⁵ *Pamiatnaja knižka...*, s. 94.

⁴⁶ Laukaitytė R. *Stačiatikių bažnyčia...*, p. 204.

⁴⁷ Ten pat.

stovi stačiatikių kapinėse (anksčiau buvusiose bendro-
se su katalikais), kurios įkurtos tarp J. Tilvyčio, Kreke-
navos ir Klaipėdos gatvių. Cerkvė pagrindiniu fasadu
atgręžta į vakarus (į Krekenavos gatvę), o šoniniu pietų
fasadu atgręžta į J. Tilvyčio gatvę. Ji su akmens mūro
cokoliu, suręsta iš sienojų ir apkalta horizontaliai len-
tomis. Planas simetriškas, su išsikūsiusiu priekin priean-
giu, užbaigtas trisiene apside. Pagrindiniame simetriš-
kame fasade dominuoja trijų tarpsnių bokštas, dengtas
keturšlaičiu stogeliu, virš kurio kyla aštuonkampis ku-
poliukas su svogūno formos šalmu ir šešiagaliu kryžiu-
mi. Bokšto apatinio tarpsnio kampus žymi piliastrai su
įrėžomis, dvivėres duris dengia dvišlaitis stogelis. Vir-
šutinių tarpsnių kampus pabrėžia poriniai piliastrai su
įrėžomis, vidurinėje dalyje įkomponuoti maži stačia-
kampiai langeliai, apjuosti puošniais apvadais: jų šoni-
nės lentos profiliuotos, viršutinės prikaltės drožinėtos ir
puoštos plastiškų formų sandrikais, o palangių traukas
remia gembės. Šoniniai fasadai vienodi, skaidomi pi-
liastrais su įrėžomis. Tarp piliastrų įkomponuoti aukšti
stačiakampiai langai, apjuosti puošniais apvadais, kurių
šoninės lentos profiliuotos, apatinės prikaltės drožinė-
tos riestiniu ornamentu, o viršus vainikuotas trikampi-
ais sandrikais su lipdiniais (6 pav.). Apsidės fasadas
simetriškas, trisienis, vienodo aukščio su šoniniais

6 pav. Stačiatikių
cerkvė. Panevėžys.
2012. M. Rupeikienės
nuotrauka

fasadais; virš stogo kraigo kyla aštuonkampis bokštelis, dengtas svogūniniu šalmu su šešiagaliu kryžiumi. Vidurinė fasado plokštuma aklina, su lango vietą imituojančiais apvadais ir reljefiniu aštuongaliu kryžiumi. Šoninės fasado plokštumos su langais, kurių dydis ir apvadai tokie, kaip kitų fasadų. Visų langų stiklai smulkiai sudalyti, su paryškintu kryžiaus formos ornamentu vidurinėje dalyje. Kryžiaus kraštinės suskaidytos smulkiomis geometrinėmis figūromis – trikampaiais, rombais ir stačiakampiu bei pagyvintos žalios, raudonos ir geltonos spalvos stiklų intarpais. Fasadus juosia siauras frizas ir išsikišęs dviejų traukų karnizas.

Viduje dominuoja nedidelė salė, dengta lygiomis lubomis. Sienų viršų juosia profiliuotas frizas ir skaido horizontali trauka, esanti kiek žemiau už langų apatinę liniją. Langus paryškina profiliuoti apvadai ir stilizuoti trikampaiai sandriškai. Rytų pusėje dviem pakopomis atskirta apsidinė dalis, kurią pridengia žemas ikonostasas; už jo yra dvasininko patalpa su altoriumi.

Panevėžio medinė stačiatikių cerkvė istorizmo laikotarpio statinys; jos eksterjere vyrauja mūrinės stilinės neoklasicizmo architektūros elementai, o bokštų šalmi ir kryžiai – būdingi Rusijos stačiatikių cerkvėms (tik apsidės fasade yra aštuongalis kryžius). Panevėžio kapinių cerkvė pasižymi tuo, kad jos abu bokštai kyla stogo galuose: didysis (varpinė) – virš prieangio, o mažasis akcentuoja apsidės vietą. Todėl jos turis panašus į vienbokščių katalikų bažnyčių – su bokštu ir bokšteliu, kylančiais dvišlaičio stogo galuose.

Sentikių bendruomenė ir sakraliniai pastatai – cerkvės. XVII a. vid. Rusijos caras Aleksejus ir Maskvos patriarchas Nikonas (1605–1681) įvykdė stačiatikių bažnyčios reformą. Dalis dvasininkų ir tikinčiųjų reformai nepritarė, ir 1666 m. įvyko skilimas į dvi savarankiškas bažnyčias – stačiatikių ir sentikių. Sentikiai už nepaklusnumą Nikono bažnytinei reformai buvo persekiojami ir net žudomi; tai truko iki 1906 metų⁴⁸. Slėpdamiesi nuo religinių persekiojimų, jie bėgo į kitas šalis, tarp jų ir į Lietuvą. Teigiama, kad XVIII a. pab. dabartinėje Lietuvos teritorijoje stovėjo apie 16 sentikių maldos namų⁴⁹.

⁴⁸ Fabijonavičius J. Sentikių bažnyčia Lietuvoje, *Šiaurės Atėnai*, 1991 12 13, p. 7.

⁴⁹ Potasenko G. Lietuvos sentikiai. Raguvo bendruomenės istorija, *Raguva*, V., 2001, p. 288.

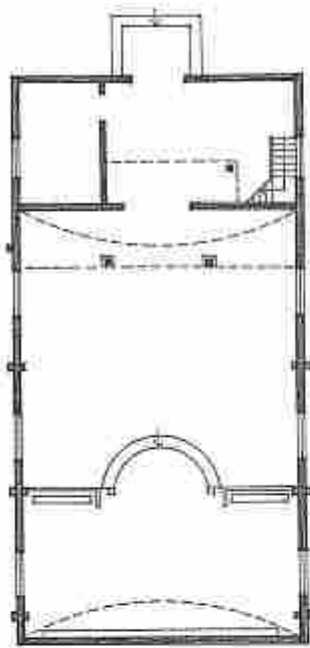
Sentikių atšakos yra popininkai ir bepopiai. Lietuvoje plačiausiai paplito sentikių bepopių cerkvės. Nuo stačiatikių šios cerkvės skiriasi liturgija ir apeigomis; jose nėra dvasininko, o religines apeigas atlieka tikinčiųjų išrinktas ir pašventintas dvasios tėvas (vad. „batiuška“). Sentikiai pripažįsta tik senąsias liturgines knygas ir ikonas, meldžiasi senąja slavų bažnytine kalba, naudoja aštuongalį kryžių, tradiciškai žegnojasi dviem pirštais.

Sentikių cerkvės įvaizdį formavo išskirtinis, gana uždaras sentikių bendruomenių gyvenimo būdas. Lietuvoje sentikiai nebuvo taip žiauriai persekiojami, kaip Rusijoje, bet saugumo sumetimais sentikių bendruomenės (kitaip nei stačiatikių bendruomenės) dažniausiai kūrėsi atokesniuose kaimuose, sunkiau pasiekiamose vietose, tarp miškų. Tai lėmė ir statybos medžiagų parinkimą bei maldos namų įkomponavimą į aplinką. Sentikių cerkvės dažniausiai stovėdavo kur nors kaimo pakraštyje arba miške, apsuptos medžių, ir todėl buvo sunkiai pastebimos. Sentikių cerkvės yra trijų tipų: 1) su varpinėmis, 2) be varpinių, 3) su integruotu šventiko butu. Pirmųjų dviejų tipų pastatų planą ir tūrį formuoja prieangis, maldų salė ir presbiterija, išdėstyti vakarų–rytų kryptimi.

1818 m. Panevėžyje buvo 323 sentikiai. Panevėžio sentikių bendruomenė įkurta 1858 m. (kitais duomenimis – 1825 m.). 1866 m. bendruomenės nariai kreipėsi dėl cerkvės statybos, tačiau leidimo negavo; 1905 m. jie rašė prašymą Kauno gubernijos valdybai dėl leidimo gyvenamajame name įrengti cerkvę. Pirmojo pasaulinio karo metu dauguma Panevėžio bendruomenės narių pasitraukė iš Lietuvos; tuo metu bendruomenės veikla buvo sustabdyta. Teigiama, kad sentikių maldos namai sudegė 1918 metais. Tarpukariu Panevėžio bendruomenė vėl atsikūrė ir kelerius metus religines apeigas atlikdavo gyvenamajame name. Teigiama, kad maldos namus jie pasistatė 1925 m. (arba 1922 m.)⁵⁰.

Panevėžio sentikių cerkvė stovi A. Mackevičiaus gatvėje, atgręžta į ją pagrindiniu vakarų fasadu. Ji su žemu bokštu, dengta pusvalmiu skardos stogu; sienos suręstos iš sienojų, skaidomos sąvaržomis ir apkaltos

⁵⁰ Baranovskij V., Potašenko G. Staroverije Baltii i Polši, *Aidai*, 2005, s. 276–277.

7 pav. Sentikių cerkvės planas. Panevėžys. 2014. Sudarė A. Rupeika.

horizontaliai. Cerkvės planas stačiakampis; priekyje skersine siena atskirtas prieangis su laiptais kairiajame kampe (7 pav.). Pagrindinis fasadas simetriškas; jo ašyje yra portalas, pridengtas lenktu skardos stogeliu, o frontone – langas, užbaigtas pusapskrite sąrama ir virš jo pritvirtintu mediniu aštuongaliu kryžiumi. Virš trapecinio frontono kyla kvadratinio skerspjūvio vieno tarpsnio bokštas, dengtas keturšlaičiu stogeliu su aštuonkampiu būgnu ir „aguoniškuoju“ briaunuotu šalmu; akustinės angos užbaigtos segmentinėmis sąramomis ir pridengtos grotelėmis. Šoniniai fasadai skaidomi siauromis sąvaržomis ir aukštais langais, užbaigtais pusapskritėmis sąramomis. Galinis fasadas aklas, be langų, užbaigtas trapeciniu frontonu (8 pav.). Viduje sienas skaido vertikalios sąvaržos, lubas dengia cilindrinis skliautas, apkaltas išilgai lentomis. Prie rytų sienos atskirta ir dviem pakopomis pakauštinta pakyla, šonuose pridengta ažūrine tvorele. Prie sienos pritvirtintos lentynos, ant kurių laikomos ikonos. Panevėžio sentikių cerkvė – būdingas bokštinės Lietuvos sentikių cerkvės pavyzdys su akliniu rytų fasadu. Jos architektūra nesudėtinga, artima nedidelėms lietuviškoms provincijų bažnytelėms.

Karaimų bendruomenė ir sakraliniai pastatai – kenesos. Teigiama, kad karaimai Lietuvoje gyvena

8 pav. Sentikių cerkvė. Panevėžys. 2012. M. Rupeikienės nuotrauka

nuo 1397 m., kai 380 jų šeimų iš Krymo į LDK atkėlė Vytautas Didysis ir apgyvendino Trakuose⁵¹. Vėliau jų bendruomenės kūrėsi ir kituose miestuose (Biržuose, Pasvalyje), Panevėžyje ir jo rajone (Naujamiestyje ir Upytėje). Karaimų bendruomenių ir jų narių teisinę padėtį nustatė LDK valdovų privilegijos (jas patvirtindavo visi vėlesnieji LDK valdovai). 1441 m. Jonas Kazimieras suteikė Lietuvos karaimų bendruomenei Magdeburgo (savivaldos) teises. Nuo 1850 m. karaimai tapo pavaldūs Krymo karaimų dvasinei valdybai; 1869 m. Trakuose įsteigta atskira dvasinė valdyba, pavaldi hachanui – dvasiniam ir pasaulietiniam vadovui. Per Pirmąjį pasaulinį karą daugelis Lietuvos karaimų evakavosi į Krymą, Maskvą, Pskovą ir kitas Rusijos vietas. Iš kelių dešimčių bendruomenių, kitados įsikūrusių istorinėse Lenkijos ir Lietuvos žemėse, iki XX a. išliko tik keturios: Haličo, Lucko, Trakų ir Panevėžio. 1920 m. grįžę karaimai atsidūrė Lenkijos teritorijoje ar jai priklausančiame Vilniaus krašte, išskyrus Panevėžio bendruomenę, kuri liko Lietuvoje⁵². Monoteistinė *karaizmo* religija susiformavo VIII a. Mesopotamijoje (dabartinėje Irako teritorijoje) kaip pasipriešinimas Senojo Testamento komentavimo tradicijai. Jos centras iš Bagdado persikėlė į Jeruzalę, kur buvo pastatyta pirmoji *kenesa* (arabų k. *kanisa* – (nemusulmonų) maldos namai). Karaizmas yra Senojo Testamento tikėjimas, kurio dogmos grindžiamos Biblijoje užrašytomis tiesomis. Karaizmas kilęs iš žodžio *kara*, kuris arabų ir hebrajų kalba reiškia „skaityti, rečituoti“⁵³. Karaimams *kenesa* turi šventovės prasmę. Ši sąvoka karaimų teologų vartojama nuo VIII amžiaus. Karaimų bendruomenė Lietuvoje buvo negausi, čia *kenesa* atliko ir dvasinio gyvenimo centro funkciją. Šalia *kenesų* statydavo ir bendruomenės namus, kuriuose veikė religinės ir kalbos mokyklos⁵⁴.

Kaip ir kitose Rytų šventovėse, *kenesoje* vyrai ir moterys meldžiasi atskirai. Svarbiausios patalpos – vyrų salė su altoriumi (vad. *echal*) pietų pusėje ir choras su uždara moterų galerija. *Kenesos* sienos ir lubos dažniausiai dekoruojamos geometriniais ir augaliniais ornamentais – *karaizmas* draudžia dailėje vaizduoti

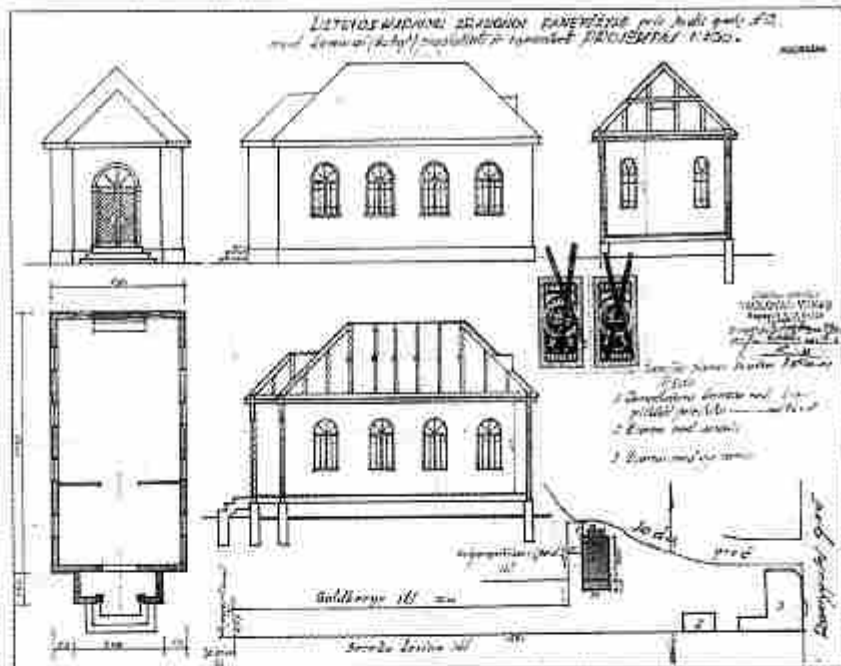
⁵¹ VLE, t. IX, V, 2006, p. 376.

⁵² Szyszman S. *Karaizmas*, V., 2000, p. 126, 127.

⁵³ Lietuvos tautinės mažumos, *Kronta*, 2001, p. 124.

⁵⁴ Kobeckaitė H. *Lietuvos karaimai*, V., 1997, p. 25.

9 pav. Karaimų kenesos projektas. Panevėžys. LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 713, l. 60

⁵⁵ Ten pat, p. 22.

žmones ir gyvulius; grindys išklojamos kilimais, langai puošiami vitražais⁵⁵.

Panevėžyje pirmoji kenesa buvo medinė, o vėliau jos vietoje pastatyta mūrinė karaimų šventovė. Ji stovėjo Sodų gatvėje ir veikė iki Antrojo pasaulinio karo. Nuo gatvės kenesos sklypą skyrė medinė lentų tvora. Sumažėjus bendruomenei, kenesa tapo nenaudojama, 1952 m. ji buvo uždaryta ir perduota bibliotekai, o 1970 m. – nugriauta⁵⁶. Lietuvos centriniam valstybės archyve saugomas dokumentas (su priedais: slaptas), kuriame rašoma, kad namą, esantį Ramygalos g. 74, matmenys 11,6×5,5 m, aukštis 3,9 m, perduoti miesto bibliotekai, kadangi jis dvejus metus nenaudojamas, nes neturi šventiko⁵⁷.

⁵⁶ Pikelytė Z. Miestas ir laiko ženklai 1918–1980 metų Panevėžio fotografijoje. Iš Panevėžio praeities: kultūros paveldas. Konferencijų pranešimai. Dvyliktoji konferencija. Panevėžys, 2010 10 22, p. 41.

⁵⁷ LCVA, f. R-754, ap. 13, b. 428, l. 121.

⁵⁸ Nežinomas fotografas. 1931 m. PKM 20264, F 4397.

Išliko abiejų kenesų nuotraukos ir perstatymo projektas. Senosios medinės kenesos 1931 m. nuotrauka saugoma Panevėžio krašto muziejuje⁵⁸. Joje matyti, kad kenesa buvo nedidelio kompaktiško tūrio, dengta keturslaičiu stogu; jos sienos apkaltos vertikaliomis lentomis, o durų lentos sudėtos eglute. Galinis, atgręžtas į gatvę fasadas buvo be langų, tik su durimis vidurinėje dalyje. Šoninį kiemo fasadą skaidė trys stačiakampiai langai su plačiomis viršutinėmis prikaltėmis ir langinėmis. Kenesos durys ir langų prikaltės su langinėmis buvo baltai dažytos ir sudarė kontrastą

tamsioms sienų lentoms. Pastato architektūra buvo artima lietuvių etniniams trobesiams. Išliko šios kenesos rekonstrukcijos projektas, kuriame numatyta pastatą pailginti, atliktas 1937 m. statybos techniko Vaclovo Vilko⁵⁹ (9 pav.) Eksponuojami du pastato fasadai ir du pjūviai, planas ir situacijos planas. Kenesa į Sodų gatvę buvo atgręžta pagrindiniu šiaurės fasadu. Projekte parodytas išstėtų proporcijų stačiakampis planas, kurį pertvara dalo į vyrų salę ir priesienį; šiaurinėje pusėje išsikiša siauresnis uždaras prieangėlis. Visi fasadai simetrinės kompozicijos, su žemu cokoliu. Pagrindinis fasadas aklinas, su siauresniu ir žemesniu prieangiu; virš durų įkomponuotas jas paaukštinantis pusapskrities langelis. Durys dvivėrės, apkaltos rombų raštu, o langelis sudalytas spinduliais. Šoniniuose fasaduose išdėstyta po keturis langus su pusapskritėmis sąramomis; kenesą dengia keturšlaitis stogas. Vyrų salėje, prie pietų sienos vidurinio tarplangio parodytas stačiakampis echalo kontūras. Mūrinė kenesa liko užfiksuota 1939 m. L. Greiserio nuotraukoje (10 pav.). Iš jos matyti, kad pastatyta kenesa kiek skyrėsi nuo suprojektuotos: atsirado fasadų kampus rėminantys ir šoninius fasadus skaidantys pi-

⁵⁹ LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 713, l. 60.

10 pav. Karaimų kenesa. Panevėžys. Apie 1939. L. Greiserio nuotrauka. Panevėžio kraštotyros muziejus (toliau – PKM) 5575, F 1941

liastrai. Kenesa buvo lakoniškų architektūros formų, artimo sinagogoms tūrio.

Totorių bendruomenė ir sakraliniai pastatai – mečetės. Lietuvoje pirmąsias totorių gyvenvietes prie Vokės ir Trakų 1397 m. įkūrė kunigaikštis Vytautas⁶⁰. Totorius, kaip ir karaimus, kunigaikštis kvietėsi valstybės gynybai ir apgyvendindavo tarp pilimis sustiprintų miestų – Trakų, Vilniaus, Kauno, Punios, Lydos, Krėvos, Naugarduko, Gardino. Kai Vilniaus vyskupo pareigas ėjo Benediktas Vaina (1600–1615 m.), uždrausta statyti ir atnaujinti mečetes; 1609 m. fanatikų minia sugriovė Trakų mečetę. Daug nuostolių totorių kolonijos patyrė karo su Rusija metais (1655–1660 m.). Šventovės buvo apiplėšiamos ir deginamos, dalis gyventojų išvaryta į Kazanės žemes, kiti masiškai traukėsi iš Lietuvos⁶¹. XIX a. pradžioje kilę gandai, kad totoriai bus verčiami priimti stačiatikių tikėjimą, vėl padidino emigraciją; nyko bendruomenės kaimuose, kūrėsi miestuose ir miesteliuose (daug totorių apsigyveno Vilniuje ir Kaune). 1812 m. sugriauta Vokės mečetė⁶². Po Pirmojo pasaulinio karo dalis totorių gyvenviečių atsidūrė Lenkijoje ir Baltarusijoje⁶³. 1925 m. Vilniuje įkurtas musulmonų religijos centras – muftijatas, o 1936 m. įteisinta musulmonų konfesijos autokefalija. 1940 m., SSSR okupavus Lietuvą, totorių organizacijos uždarytos⁶⁴.

Musulmonų tikėjimo pagrindas yra šariatas, arba islamo kanoninė teisė, grindžiama Koranu. Kelių gyvenviečių totoriai, sueinantys melstis į vieną mečetę ir ją išlaikantys, sudaro musulmonų religinę bendruomenę (parapiją) – džemiatą. Nuo seniausių laikų Lietuvos totorių gyvenime džemiatas buvo labai svarbus; bendruose susitikimuose aptardavo bendruomenės problemas ir rinkdavo dvasininkus – imamus arba mulas⁶⁵. Totorių religinių apeigų centras yra *mečetė* (arab. *mesdžid* – „maldos vieta“)⁶⁶. Svarbiausia joje – vyrų salė (haramas) su niša (mihrabu) pietinėje (atgręžtoje į Meką) salės sienoje. Privilegijas ankstyvųjų mečečių statybai teikdavo kunigaikštis, tačiau reikėjo gauti ir Vilniaus vyskupijos sutikimą. Lietuvos totorių tikėjimas nepersekiotas, tačiau apribojimų būta. Tik

⁶⁰ VLE, t. XXIV, V., 2013, p. 53.

⁶¹ Kričinskis S. *Lietuvos totoriai*, V., 1993, p. 25, 35–36.

⁶² Ten pat, p. 50–51.

⁶³ Ten pat, p. 57.

⁶⁴ VLE, t. XXIV, V., 2013, p. 53.

⁶⁵ Kričinskis S. *Lietuvos...*, p. 167–168.

⁶⁶ VLE, t. XIV, V., 2008, p. 546.

1768 m. Seimo konstitucija leido remontuoti senąsias mečetes, o 1775 m. panaikino visus apribojimus ir leido statyti jas privačiose ir karališkose valdose, tačiau naujai mečetei įkurti reikėjo gauti karaliaus leidimą⁶⁷. Pagrindinis mečečių tinklas susiformavo Lenkijos ir Lietuvos valstybės laikais; po trečiojo jos padalijimo buvo 17 mečečių. XIX a. I pusėje ir vėliau vadovautasi imperatorienės Jelizavetos 1756 m. rugpjūčio 23 d. įsaku, skirtu Astrachanės, Kazanės, Nižnij Novgorodo, Sibiro ir Voronežo gubernijų totoriams. Atskirą mečetę galėjo turėti parapijos, kuriose buvo ne mažiau kaip 200–300 gyventojų, su sąlyga, kad ten negyvens rusai ir naujakrikštai totoriai; vėliau (1882 m.) nutarta leisti statyti mečetes parapijose, kuriose gyveno ne mažiau kaip 200 vyrų. Apribojimai buvo panaikinti tik XX a. pradžioje⁶⁸. Lietuvoje XIX a. mečetes pradėta skirstyti rangais, t. y. į parapines ir „prirašytas“, o „filijos“ sąvoka atsirado tik XX a. istoriografijoje; rusų valdžia dar skirstė mečetes į katedrines ir penkia laikas (pirmosiose turėjo vykti kasdienės ir šventinės pamaldos, o antrosiose – vien kasdienės)⁶⁹.

Panevėžio totorių bendruomenė nebuvo gausi. Nedidelis bendruomenės narių skaičius ir minėti statybos įstatymai, matyt, lėmė, kad Panevėžyje mečetė nebuvo pastatyta.

1990 m., Lietuvai atgavus Nepriklausomybę, keliuose miestuose, tarp jų ir Panevėžyje, atsikūrė totorių bendruomenių visuomeninė veikla, 1998 m. atkurtas muftijatas⁷⁰. Panevėžio totorių bendruomenė „Islam Joldyzi“ susikūrė 2004 m. sausio 26 dieną. Bendruomenę sudaro keliolika narių, kurie yra Kazanės, Astrachavo, Sibiro totorių palikuonys.

IŠVADOS

Apibendrinant galima teigti, kad Panevėžyje gyvenusių tautinių mažumų sakralinis paveldas nėra gausus, nes didžioji jo dalis prarasta. Iš likusių kelių žydų maldos namų fragmentų ir ikonografinės medžiagos galima susidaryti tik apytikrą vaizdą apie mieste XVIII–XX a. stovėjusių sinagogų architektūrą. Džiugina tai, kad pa-

⁶⁷ Kričinskis S. *Lietuvos...*, p. 158, 159.

⁶⁸ Bairašauskaitė T. *Lietuvos totoriai XIX amžiuje*, V., 1996, p. 150–151.

⁶⁹ Ten pat, p. 160, 161.

⁷⁰ *VLE*, t. XXIV, V., 2013, p. 53.

vyko rasti ir „atkurti“ skirtingų epochų ir laikotarpių pastatų planus ir formas, pradedant klasicizmo epocha ir baigiant tarpukariu. Senoji medinė sinagoga – klasicizmo epochos kūrinys, kurios formose dar ryški baroko epochos įtaka, o šalia jos stovėję mūriniai maldos namai – romantizmo architektūros pavyzdys. Istorizmo atstovas – vadinamojo plytų stiliaus sinagoga, stovinti Valančiaus gatvėje. Istorizmo ir tarpukario laikotarpių statinys – buvusi ješiva. Tarpukario laikotarpiu statyti du maldos namai skirtingi: vieno pastato formose ryški istorizmo stilistika, o antrojo architektūroje jaučiama tarpukariu pamėgto vadinamojo tautinio stiliaus įtaka.

Karaimų maldos namų tūriai ir fasadų kompozicija dažnai artimi sinagogų architektūrai.

Trijų cerkvių architektūra – mūrinės ir medinės stačiatikių bei medinės sentikių – atspindi skirtingus šių religinių bendruomenių liturgijos ir integracijos į Lietuvos miestų erdvinę struktūrą, ypatumus. Buvusios bažnyčios pavertimas cerkve, naudojant Rusijos cerkvėms būdingas išraiškos priemones, – dažnas reiškinys XIX a. Lietuvos cerkvių statybos praktikoje. Lyginant abi medines cerkves atsiskleidžia pagrindiniai jų skirtumai. Stačiatikių cerkvių architektūra išraiškingesnė, visi fasadai reprezentaciniai, su daugeliu puošybos elementų, o sentikių – nesudėtingų formų, su akliniu galiniu fasadu, užbaigtu tiesia siena; maldos namų paskirtį dažnai „išduoda“ tik aštuongalis kryžius. Interjere stačiatikių cerkvių apsidėse įrengiami puošnūs ikonostasai, o už jų paliekama erdvė šventikui, o sentikių cerkvėse – aklinoje rytų sienoje pritaissomos lentynos ikonoms ir šventoms knygoms sudėti. Stačiatikių cerkvių architektūroje žymūs Rusijos cerkvėms būdingi bruožai, o sentikių cerkvių formose dominuoja nesudėtingi stilinės architektūros elementai ar lietuvių etninei architektūrai būdingos detalės.

Skirtingų konfesinių grupių nariai, puoselėdami savojo tikėjimo ypatumus, laikydamiesi istoriškai susiformavusių etinių normų ir perduodami jas iš kartos į kartą, skatina toleranciją ir praturtina valstybės dvasinį ir kultūrinį paveldą.